

ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละครนอก

พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ

The Relationship between The Royal Duties on War and The Creation of Bot Lakhon Nok

by Somdet Phra Bowon Rat Chao Maha Sakdiphonlasep

พงศ์พัฒน์ เมธิธรรมวัฒน์ (Phongpat Matheethammawat)*

ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (Dr.Cholada Ruengraklikit)** ดร.ธานีรัตน์ จัตูทะศรี (Dr.Thaneerat Jatuthasri)***

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละครนอก พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ผลการศึกษาพบว่า กวีทรงนำเรื่องราวเกี่ยวกับการสงครามซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจหลักที่ทรงรับผิดชอบ มานำเสนอไว้ในบทละครพระราชนิพนธ์อย่างกลมกลืน ทั้งการนำสถานที่จริงที่เคยเสด็จไปทำสงครามมาใช้เป็นฉากของเรื่อง การนำความรู้ทางพิชัยสงครามมาสร้างความสมจริงแก่เรื่อง การนำบรรยากาศภายในกองทัพมาสร้างสีสันแก่เรื่อง และการนำคู่สงครามมาใช้เป็นความเปรียบเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร การนำพระราชกรณียกิจด้านการสงครามมานำเสนอไว้ในบทละครจึงเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำให้บทละครนอกพระราชนิพนธ์มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหาและมีคุณค่าในฐานะวรรณคดี การแสดงที่นำเสนอตัวตนของกวีอย่างเด่นชัด

ABSTRACT

The purpose of this article is to study the relationship between the royal duties on war and the creation of Bot Lakhon Nok by Somdet Phra Bowon Rat Chao Maha Sakdiphonlasep. The finding of this research is that the author appropriately presents many stories relating to wars which are his main responsibilities in the Bot Lakhon Nok such as picking the real places that he has gone to war as setting, taking war strategies to the story, showing the environment inside troops to be a colorful story and taking the enemy to comparing to character's emotion. All in all, the royal duties on wars that are presented in the Bot Lakhon Nok are literary technique which helps his contents of Bot Lakhon Nok to be outstanding and valuable also suitable as performing literature that clearly presents the author's self.

คำสำคัญ: สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ พระราชกรณียกิจด้านการสงคราม บทละครนอก

Keywords: Somdet Phra Bowon Rat Chao Maha Sakdiphonlasep, The Royal Duties on War, Bot Lakhon Nok

* นิสิต หลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** ศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีคุณูปการต่อประเทศไทยในหลายด้าน โดยเฉพาะในด้านการรักษาความมั่นคงของพระราชอาณาจักร เนื่องจากทรงมีบทบาทสำคัญในฐานะจอมทัพที่ทรงทุ่มเทกำลังพระวรกายเพื่อปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้านการสงครามมาตลอดพระชนม์ชีพ

นอกจากบทบาทด้านการเป็นนักรบแล้ว พระองค์ยังทรงเป็นกวีที่มีผลงานโดดเด่นมากที่สุดพระองค์หนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งเพลงยาว นิราศ และวรรณคดีการแสดงประเภทต่างๆ โดยเฉพาะบทละครนอกที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้หลายเรื่อง

ในบรรดาพระราชนิพนธ์บทละครนอกของพระองค์ มีบทละครนอกจำนวนหนึ่งซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากบทละครที่เคยมีมาในอดีต เนื่องจากทรงเป็นกวีพระองค์แรกที่นำเนื้อหาจากวรรณคดีเก่าซึ่งแต่เดิมไม่ได้ใช้เล่นละคร มาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่เป็นบทละครนอก ซึ่งมีทั้งสิ้น 2 เรื่อง ได้แก่ บทละครเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* ที่ทรงนำเนื้อหาจาก *เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสำนวนหลวง* ซึ่งแต่งขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และบทละครเรื่อง *พระลอนรลักษ์* ที่ทรงนำเนื้อหาจาก *ลิลิตพระลอ* โดยพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกเหล่านี้ให้มีเนื้อหาตามเค้าโครงเรื่องเดิมในวรรณคดีต้นฉบับพร้อมกับทรงปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางประการเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของบทละครนอกที่ต้องดำเนินเรื่องเร็วและเน้นความตลกขบขัน

อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* และเรื่อง *พระลอนรลักษ์* นี้ได้มีเพียงลักษณะเด่นที่เกิดจากการนำเนื้อหาของวรรณคดีเก่ามาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ในรูปแบบบทละครนอกเท่านั้น แต่ผู้วิจัยยังพบว่าพระองค์ทรงสอดแทรกเรื่องการสงครามที่ทรงเชี่ยวชาญและเป็นพระราชกรณียกิจ

สำคัญที่ทรงปฏิบัติอยู่เสมอไว้ในพระราชนิพนธ์บทละครนอกทั้ง 2 เรื่องได้อย่างน่าสนใจ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการพระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* และเรื่อง *พระลอนรลักษ์* ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ โดยมีคำถามตั้งต้นว่า พระองค์ทรงนำพระราชกรณียกิจด้านการสงครามมาแนะนำเสนอในบทละครนอกพระราชนิพนธ์อย่างไร และการนำเสนอดังกล่าวส่งผลอย่างไรต่อบทละครนอกพระราชนิพนธ์ของพระองค์

วัตถุประสงค์

บทความนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละครนอกเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* และเรื่อง *พระลอนรลักษ์* พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ

วิธีการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัยดังนี้

1. ศึกษาพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจด้านการสงครามของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ
2. ศึกษาบทละครนอกเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* และเรื่อง *พระลอนรลักษ์* พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ
3. วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละครนอกพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ
4. เรียบเรียงและสรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัย

บทความนี้แบ่งการนำเสนอผลการวิจัยออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจด้านการสงครามของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ 2) บทละครนอกพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ และ 3) ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละครนอกพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ดังนี้

1. พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจด้านการสงครามของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ

1.1 พระราชประวัติ

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับเจ้าจอมมารคัญ (ใหญ่) ธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) มีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้าอรุโณทัย เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันศุกร์ ที่ 23 ตุลาคม พ.ศ.2328 ต่อมาทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งให้ทรงกรมเป็น “กรมหมื่นศักดิพลเสพ” เมื่อ พ.ศ.2350 (กรมศิลปากร, 2545ข)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมหมื่นศักดิพลเสพทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำกับราชการกรมพระกลาโหมซึ่งมีอำนาจควบคุมดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้ ระหว่างนี้ได้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจร่วมกับกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์อยู่เสมอ ทั้งด้านการกำกับราชการและการเสด็จออกทำการศึก ร่วมกัน เมื่อกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ.2367 จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งกรมหมื่นศักดิพลเสพ ซึ่งเป็นพระราชปิตุลา (อา) ที่มีพระชนมายุมากกว่าเพียง 2 พรรษา ให้ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า (กรมศิลปากร, 2545ข) ที่มีพระราชอำนาจในการปกครองเมืองคนละกึ่งหนึ่งกับพระมหากษัตริย์ตามธรรมเนียมปฏิบัติที่ยึดถือมาแต่ครั้งโบราณ ทำให้สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพบมี

พระราชสถานะเสมอด้วย “พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ 2” (จิรพล, 2539)

เฮนรี เบอร์นี (2514) พ่อค้าและทูตชาวอังกฤษที่เดินทางมายังสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ และได้บันทึกพระบุคลิกภาพและพระอุปนิสัยของพระองค์ว่าทรงมีพระวรกายสูงใหญ่กว่าชาวไทยทั่วไป ทั้งยังมีพระอารมณ์ขันและมีน้ำพระทัยสูงส่ง

1.2 พระราชกรณียกิจด้านการสงคราม

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงเป็นนักรบที่มีบทบาทในการป้องกันพระราชอาณาจักรมาตลอดพระชนม์ชีพ พระราชกรณียกิจด้านการสงครามที่สำคัญ เช่น ใน พ.ศ.2363 เมื่อครั้งยังทรงพระยศเป็นกรมหมื่นศักดิพลเสพ มีกระแสข่าวว่าพม่าจะยกทัพเข้ารุกรานสยาม พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดให้กรมหมื่นศักดิพลเสพและกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จคุมกำลังพลออกไปขัดทัพพม่านอกพระนคร โดยกรมหมื่นศักดิพลเสพทรงคุมกำลังพลไปขัดทัพพม่าที่เมืองกาญจนบุรี ระหว่างเสด็จทำศึกพระองค์ได้ทรงพระราชนิพนธ์นิราศเรื่อง *ลิลิตเสด็จไปขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี* ซึ่งมีเนื้อหาบันทึกเหตุการณ์ระหว่างการเสด็จทำศึกครั้งนี้อย่างละเอียด (อัญชลี, 2548) พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถด้านการสงครามและพระอุปนิสัยในด้านต่างๆ ของพระองค์อย่างชัดเจน

เมื่อทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งมีพระราชอำนาจในการบังคับบัญชากองกำลังทหารของประเทศ (ประภัสสร, 2514) ทำให้บทบาทด้านการสงครามของพระองค์ยิ่งเด่นชัดขึ้น โดยเฉพาะใน พ.ศ.2369 เจ้าอนุวงศ์แห่งเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ใต้การปกครองของสยามในเวลานั้น ต้องการแยกตนเป็นอิสระ จึงวางแผนก่อกบฏด้วยการออกอุบายลวงเจ้าเมืองต่างๆ ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ว่าตนจะยกทัพลงมาช่วยสยามเพื่อป้องกันภัยสงครามจากอังกฤษ ทำให้สามารถยกทัพกวาดต้อนผู้คนตั้งแต่มืองเวียงจันทน์ผ่านหัวเมืองต่างๆ เรื่อยมาจนถึงเมือง

นครราชสีมา และกำลังจะยกพลเข้าเมืองสระบุรี (กรมศิลปากร, 2479) เมื่อความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงเป็นจอมทัพเสด็จไปบัญชาการศึกในครั้งนี้ การศึกยืดเยื้ออยู่นานกว่า 3 ปี จนถึง พ.ศ.2371 ทางการสยามจึงสามารถจับกุมตัวเจ้านองศ์ และพวกได้สำเร็จ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2555) เหตุการณ์ครั้งนี้ถือเป็นการศึกครั้งสำคัญที่สุดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพจะเสด็จออกสงครามด้วยพระองค์เองแล้ว ยังทรงมีบทบาทด้านการเสริมยุทธศาสตร์การป้องกันประเทศให้เข้มแข็ง ด้วยการเป็นแม่กองอำนวยการชำระตำราพิชัยสงครามที่ใช้กันอยู่ในเวลานั้นให้มีเนื้อหาถูกต้องทันสมัย และสอดคล้องกับสถานการณ์ด้านการสงครามที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย (นิยงดา และคณะ, 2543)

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงเป็นนักรบที่เชี่ยวชาญการสงครามทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ จึงทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระมหากษัตริย์ให้เสด็จเป็นจอมทัพเพื่อปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้านการสงครามอยู่เสมอ

2. บทละครนอกพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ

นอกจากสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพจะมีพระปรีชาสามารถด้านการสงครามแล้ว พระองค์ยังมีพระอัจฉริยภาพด้านอักษรศาสตร์ โดยทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้หลายเรื่อง เช่น *เพลงยาวกรมศึกศึก* ซึ่งเป็นจดหมายรักที่ทรงพระราชนิพนธ์โต้ตอบกับพระชายา และ *ลิลิตเสด็จไปจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี* ซึ่งมีเนื้อหาบันทึกเหตุการณ์สงครามและเรื่องราวส่วนพระองค์อย่างละเอียด นอกจากนี้ ยังทรงมีสถานะเป็นกวีราชสำนักที่ทรงมีส่วนร่วมในการพระราชนิพนธ์วรรณคดีบางเรื่องของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่มีลักษณะเป็นการประสมกวีอีกด้วย

(กรมศิลปากร, 2545) แต่บทพระราชนิพนธ์ที่มีจำนวนมากที่สุดของพระองค์ คือ บทละครนอกที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้จะทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกไว้หลายเรื่อง แต่มีบทละครพระราชนิพนธ์กลุ่มหนึ่งที่มีลักษณะเด่นด้านเนื้อหา คือ เรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* และเรื่อง *พระลอ* นรลักษณ์ เนื่องจากทรงเป็นกวีพระองค์แรกที่ทรงนำเนื้อหาจากวรรณคดีเก่าที่แต่เดิมไม่ได้ใช้เป็นเรื่องสำหรับเล่นละคร มาทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ในรูปแบบของบทละครนอกที่มีการดำเนินเรื่องรวดเร็ว เน้นความตลกขบขัน และมีบทสำหรับให้ตัวละครได้รำอาวตฝีมือตามลักษณะของละครนอกแบบหลวงที่ใช้แสดงในราชสำนัก

พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกทั้ง 2 เรื่องด้วยกลอนบทละครที่มีการบรรจเพลงร้องเพลงหน้าพาทย์ และกำหนดตำแหน่งให้ผู้แสดงเจรจาอย่างสม่ำเสมอ ตามวิธีการประพันธ์บทละครราแบบโบราณ นอกจากนี้ ยังทรงพระราชนิพนธ์บทศัพท์ไทยและร้อยแก้วในตอนท้ายละครแล้วทำร้ายกันอีกด้วย

บทละครนอกพระราชนิพนธ์ยังคงดำเนินเนื้อหาตามเค้าโครงเรื่องเดิมในวรรณคดีต้นฉบับ แต่มีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดเล็กน้อย บทละครพระราชนิพนธ์มีเนื้อหาดังนี้

2.1 เรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* คงเหลือมาถึงปัจจุบันเพียง 2 ตอน ได้แก่

2.1.1 ตอนนางวันทองหึงนางลาวทอง

มีเนื้อความตั้งแต่ขุนแผนตีเมืองเชียงทองได้แล้วพานางลาวทองกลับมายังบ้านของนางวันทองที่สุพรรณบุรี เมื่อนางวันทองเห็นนางลาวทองก็เกิดหึงหวงและทะเลาะวิวาทกัน เหตุการณ์ลุกลามจนนางวันทองกล่าวตัดสัมพันธ์กับขุนแผน ขุนแผนจึงพานางลาวทองกลับบ้านของตนที่กาญจนบุรี

2.1.2 ตอนขุนแผนลักนางวันทอง

มีเนื้อความตั้งแต่ขุนแผนคิดถึงนางวันทองที่ตกเป็นภรรยาของขุนช้าง จึงตั้งใจจะลักตัวนางวันทองคืน ระหว่างอยู่ในเรือนของขุนช้าง ขุนแผนพบและได้

นางแก้วกิริยาเป็นภรรยา เมื่อขุนแผนพบกับนางวันทอง ก็พูดคุยกันจนนางวันทองยอมหนีตามขุนแผน ขุนแผนพานางวันทองมาถึงป่าใหญ่และเกี่ยวพาราสีจนนางวันทองยอมกินคีด้วย

2.2 เรื่องพระลอนลักษณ์

มีเนื้อความตั้งแต่พระลอได้ฟังพ่อค้าชาวลาวัณย์ขอยอโฉมพระเพื่อนพระแพงแล้วครวญถึงนางทั้งสองด้วยความหลงใหล หมอลิทธิไชยพบว่าทรงถูกเสน่ห์จึงถวายการรักษา เมื่อปู่เจ้าสมิงพรายรู้ว่าคุณไสยของตนถูกทำลาย จึงเกณฑ์กองทัพผีป่าเข้าต่อสู้กับผีอารักษ์ของฝ่ายเมืองแมนสรวง แล้วใช้สลาหินเร่งให้พระลอเดินทางออกจากเมือง เมื่อพระลอเสวยสลาหินก็เกิดอาการคลุ้มคลั่งและทูลลาพระนางบุญเหลือเพื่อเสด็จไปหาพระเพื่อนพระแพง

บทละครเรื่องพระลอนลักษณ์ที่เป็นพระราชนิพนธ์สิ้นสุดลงเพียงเท่านี้เนื่องจากต้นฉบับสูญหาย เนื้อหาต่อจากนี้ตั้งแต่พระลอออกเดินทางจนได้พบกับพระเพื่อนพระแพงเป็นผลงานของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำมาต่อไว้ข้างท้ายเพื่อให้มีเนื้อหาสมบูรณ์ (กรมศิลปากร, 2545ข)

บทละครพระราชนิพนธ์เหล่านี้เคยใช้แสดงจริงในคณะละครผู้หญิงของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสถ แต่แสดงได้เพียง 7 ปีเท่านั้น ภายหลังพระองค์เสด็จสวรรคตใน พ.ศ.2375 คณะละครแห่งนี้ก็เลิกไป (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2546)

3. ความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละครนอกพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสถ

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระราชกรณียกิจด้านการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละครนอกพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสถ ผู้วิจัยพบว่าพระองค์ทรงนำการสงครามมานำเสนอในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในหลายลักษณะ ซึ่งเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ทำให้บทละครนอกพระราชนิพนธ์มีลักษณะเด่นแตกต่างจาก

วรรณคดีต้นฉบับที่ทรงนำเสนอหามาจัดแปลเป็นบทละคร ดังอธิบายต่อไปนี้

3.1 การนำเสนอที่จริงที่เคยเสด็จไปทำสงครามมาใช้เป็นฉากของเรื่อง

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสถทรงนำสถานที่จริงที่เคยเสด็จไปทำสงครามมาใช้เป็นฉากในบทละครพระราชนิพนธ์ ลักษณะดังกล่าวพบทั้งในเรื่องขุนช้างขุนแผน และเรื่องพระลอนลักษณ์ ดังนี้

3.1.1 ฉากเมืองกาญจนบุรีในเรื่องขุนช้างขุนแผน

ในช่วงท้ายของบทละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนลักนางวันทอง มีรายละเอียดแตกต่างไปจากเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ ในฉบับเสภากล่าวว่ามีขุนแผนพานางวันทองออกจากเรือนขุนช้าง ก็ได้มาหยุดพักบริเวณหนองน้ำใกล้กับตำบลเขาพระ จากนั้นจึงเข้าพลอดรักกัน (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2544) แต่บทละครพระราชนิพนธ์ได้ปรับเปลี่ยนฉากในตอนนี้ให้ต่างไปจากเดิม ด้วยการให้ขุนแผนพานางวันทองมาถึงตำบลคำหนักเย็น เมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเส้นทางที่สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสถเคยเสด็จผ่านเมื่อครั้งเสด็จไปจัดทัพมาใน พ.ศ.2363 ตามที่ทรงบันทึกไว้ในนิราศเรื่องลิลิตเสด็จไปจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี (กรมศิลปากร, 2545ข)

นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงบรรยายฉากบริเวณตำบลคำหนักเย็นในบทละครพระราชนิพนธ์ให้มีรายละเอียดตรงกับสภาพจริงที่ทรงพบเห็นด้วย ดังที่ทรงบรรยายในบทละครว่า

*ขุนแผนวันทองพากันจรดล
พอรุ่งขึ้นถึงตำบลคำหนักเย็น
ที่ประทับท้าวพญามาแต่ก่อน
ร่มกาหลงไม้ร่อนน่านอนเล่น
รวรรวยกลิ่นอ่อนอ่อนขจรเพ็ญ
ที่ทางเห็นสนุกสนานนัก*

(กรมศิลปากร, 2545ข)

จากตัวอย่างข้างต้น พระองค์ทรงบรรยายฉากของตำบลต่าหนักเย็นว่ามีต้นกาหลงแผ่กิ่งก้านให้ความร่มรื่นและออกดอกส่งกลิ่นหอมไปทั่วบริเวณ ซึ่งตรงกับที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในลิลิตเสด็จไปขัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี เมื่อครั้งเสด็จผ่านตำบลแห่งนี้ ดังตัวอย่าง

เขาณะตำบลชี คำหนักเย็น

ล้วนแต่กาหลงเย็น ร่มช้อย

จะประทับจวนเย็น เสียดย นกนา

หอมดอกเย็นใจรื้อ โยลระห้อยกลิ่นนวลฯ

(กรมศิลปากร, 2545ช)

จากตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าพระองค์โปรดบรรยากาศในบริเวณตำบลต่าหนักเย็นเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากกลิ่นหอมของดอกกาหลงที่อบอวลไปทั่วบริเวณทำให้ทรงรู้สึกรื่นรมย์ในพระทัยและหวนคะนึ่งถึงพระชายาที่ไม่ได้โดยเสด็จมาในขบวนทัพครั้งนี้

แม้ในขณะเสด็จไปทำสงคราม พระองค์จะไม่ได้หยุดประทับที่ตำบลต่าหนักเย็นดังพระราชประสงค์ เนื่องจากต้องรีบเดินทาง แต่พระองค์ก็ทรงนำความประทับใจในสถานที่แห่งนั้นมาถ่ายทอดเป็นฉากในเรื่องขุนช้างขุนแผน ได้อย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับเนื้อหาของเรื่อง เนื่องจากตอนที่ทรงใช้ตำบลต่าหนักเย็นเป็นฉาก คือช่วงสุดท้ายของเรื่องที่ขุนแผนและนางวันทองต้องเข้าพลอครกัน การนำภาพอันงดงามของตำบลต่าหนักเย็นมาเสนอไว้ในตอนนี้ จึงช่วยเสริมอารมณ์และบรรยากาศที่อบอวลไปด้วยความรักของตัวละครให้เด่นชัดมากขึ้นกว่าเนื้อหาเดิมในฉบับเสกฯ

3.1.2 ฉากเมืองสระบุรีในเรื่องพระลอ

ลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีสำคัญเรื่องหนึ่งของไทย มีเนื้อหาเกี่ยวกับ โศกนาฏกรรมความรักระหว่างเจ้าชายและเจ้าหญิงต่างเมือง ซึ่งเชื่อกันว่ามีที่มาจากเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในดินแดนทางภาคเหนือ ปัจจุบันมีข้อสันนิษฐานว่า เมืองสรวงหรือเมืองแมนสรวงของพระลอ น่าจะตั้งอยู่ในจังหวัดลำปาง ที่มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดแพร่ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองสรวงของพระเพื่อนพระแพง (ชลดา, 2553)

เมื่อสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกดิพลเสพทรงนำเรื่องลิลิตพระลอมาทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครเรื่องพระลอหรือลิลิตพระลอ แม้จะทรงดำเนินตามเนื้อหาเดิมที่เป็นเรื่องราวความรักระหว่างกษัตริย์เมืองแมนสรวงกับราชธิดาทั้ง 2 พระองค์ของเมืองสรวง แต่พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนที่ตั้งของเมืองให้ต่างไปจากเดิม ด้วยการกำหนดให้เมืองแมนสรวงของพระลอเป็น “กรุงใต้” ซึ่งหมายถึงภาคกลาง ดังตัวอย่างบทเปิดเรื่องที่พระลอทรงตรัสแก่เหล่าอำมาตย์ว่า

ข้าได้ข่าวว่าลาวแขวงเหนือ

ล่องเรือลงมาค้ายังกรุงใต้

ขับขอเสนาเพราะสุดใจ

เลื่องลือเข้าไปจนในวัง

(กรมศิลปากร, 2545ช)

แม้ในเบื้องต้นจะไม่อาจจะระบุได้แน่ชัดว่า “กรุงใต้” ที่ทรงกล่าวถึงนั้นมีที่ตั้งอยู่ในบริเวณใด แต่เมื่อพิจารณาต่อไปจะพบว่า พระองค์ทรงระบุอย่างชัดเจนว่าเมืองแมนสรวงของพระลอตั้งอยู่ใกล้กับ “ท่าปากเพรียว” ดังข้อความว่า

บัดนั้น

เสนาประนมก้มหน้า

ทูลว่าลาวคอนจรมา

ลงท่าปากเพรียวเที่ยวซื้อเกลือ

ขอขับรับแพนแสนเสนา

ฟังเพราะสำเนียงเสียงลิเลื้อ

เดี๋ยวนี้อยู่ที่ท่าหน้าโรงเรือ

เป็นเชื้อพุงขาลาวลูกค้า

(กรมศิลปากร, 2545ช)

ชื่อสถานที่ “ปากเพรียว” นี้ ปัจจุบันเป็นตำบลหนึ่งที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี (ตรี, 2513) ซึ่งสอดคล้องกับพระคำรัสของสมเด็จพระยาจารย์ราชานุภาพที่ทรงกล่าวถึงต้นฉบับตอนท้ายของเรื่องพระลอหรือลิลิตพระลอที่สูญหายไปว่า “จบเรื่องจนเชิญศพพระลอลกลับมาฝังไว้ที่เมืองสระบุรี” (บทละครเรื่องพระลอหรือลิลิตพระลอ, 2464) ดังนั้นจึงกล่าวได้

ว่าเมืองแมนสรวงของพระลอในเรื่อง*พระลอ*นรลักษณ์ มีที่ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดสระบุรี

เหตุที่สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกดิพลเสพทรงปรับเปลี่ยนจากเมืองแมนสรวงให้ตั้งอยู่ในจังหวัดสระบุรี น่าจะมาจากเมื่อครั้งเสด็จยกทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ใน พ.ศ.2369 ซึ่งขณะนั้นเจ้าอนุวงศ์ได้ยกกำลังพลจากเมืองเวียงจันทน์เข้ามาถึงเมืองนครราชสีมา และเข้าราชบุตร (เหง้า) ซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอนุวงศ์ได้ยกทัพหน้ามาถึงเมืองสระบุรี สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกดิพลเสพจึงทรงยกทัพออกจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปทางตอนเหนือ ผ่านเมืองปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา ก่อนจะเข้าสู่เมืองสระบุรีและประทับพักแรมที่เมืองสระบุรีเป็นเวลาหลายวัน (สุจิตต์, 2544) โดยเมืองสระบุรีมีชุมชนชาวลาวเวียงจันทน์หรือลาวพุงขาวที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่สมัยธนบุรีและสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนั้นเป็นจำนวนมาก (บังอร, 2541)

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกดิพลเสพน่าจะทรงได้รับแรงบันดาลใจจากการทอดพระเนตรเห็นวิถีชีวิตของชุมชนชาวลาวที่อยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าว จึงทรงเปลี่ยนสถานที่ตั้งของเมืองแมนสรวงให้เป็นเมืองสระบุรี และทรงใช้ลาวพุงขาวซึ่งเป็นเชื้อชาติที่อาศัยอยู่จริงในบริเวณนั้น ให้มีบทบาทช่วยสอดถวายพระลอตามเนื้อหาเดิมที่ปรากฏใน*ลิลิตพระลอ*

อย่างไรก็ตาม ใน*ลิลิตพระลอ*มีการระบุอย่างชัดเจนว่า ผู้ที่มาช่วยสอดถวายพระลอมีความเกี่ยวข้องกับฝ่ายของพระเพื่อนพระแพง แตกต่างจากในเรื่อง*พระลอ*นรลักษณ์ที่ไม่ปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างพระเพื่อนพระแพงกับลาวช่วยสอด อีกทั้งเนื้อหาของบทละครพระราชนิพนธ์ที่หลงเหลือมานี้ก็ยังไม่ปรากฏเนื้อหาเกี่ยวกับเมืองสรองของพระเพื่อนพระแพง ดังนั้นจึงยังมีอรรถาธิบายได้ว่าเมืองสรองมีที่ตั้งอยู่ในสถานที่ใด

3.2 การนำความรู้ทางพิชัยสงครามมาสร้างความสมจริงแก่เนื้อเรื่อง

คุณสมบัติสำคัญของผู้เป็นจอมทัพ นอกจากจะต้องมีความกล้าหาญ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสามารถด้านการใช้อาวุธและการบริหารกำลังพลแล้ว ยังต้องมีความรอบรู้ในตำราพิชัยสงคราม ซึ่งเป็นแหล่งรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับพิชิตกรรม คติความเชื่อ และวิธีการทางการทหารที่สามารถใช้เป็นกลยุทธ์เพื่อเอาชนะข้าศึกได้

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกดิพลเสพทรงเป็นผู้หนึ่งที่มีความรอบรู้ในตำราพิชัยสงคราม ถึงขั้นทรงเป็นแม่กองอำนวยการชำระต้นฉบับตำราพิชัยสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครจึงทรงนำความรู้ดังกล่าวมาเสนอไว้ในเนื้อหาได้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

3.2.1 การตรวจดูนิมิตก่อนออกเดินทาง

ในตำราพิชัยสงครามให้ความสำคัญแก่ความเชื่อเรื่อง “นิมิต” ในฐานะสิ่งบอกเหตุล่วงหน้าว่าจะเกิดเหตุดีหรือเหตุร้ายขึ้น ดังนั้นก่อนการออกเดินทาง ผู้เป็นแม่ทัพจึงต้องตรวจดูนิมิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้นเสียก่อนว่าเป็นผลดีแก่ฝ่ายตนเองหรือไม่ เพื่อให้การออกศึกครั้งนั้นประสบความสำเร็จและได้ชัยชนะ การตรวจดูนิมิตสามารถกระทำได้หลายทาง ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและสภาพบรรยากาศ เช่น การสังเกตลักษณะของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ก้อนเมฆ ทิศทางของกระแสลม และพฤติกรรมของสัตว์ เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2545ก) เมื่อพิจารณาแล้วว่านิมิตที่เกิดขึ้นเป็นมงคลแก่ฝ่ายตน จึงค่อยออกเดินทางตามเกล็ดคนาคหรือเกล็ดคนาคาซึ่งเป็นวิธีการเดินทางแบบโบราณที่กำหนดให้เดินทางไปทางทิศหวนคางจึงจะเป็นสิริมงคลแก่กองทัพ (นิยะดาและคณะ, 2540) ดังที่ตำราพิชัยสงครามกล่าวถึงขั้นตอนก่อนการออกเดินทางไว้ว่า

หาโชคเพลาคือวัน ให้ชอบนายสรรพ์
องศาปีดาราดี
ฤกษ์โทรฤกษ์ลมปัดวิ สุกญาสุกณี
ร่อนรื่องระงมเวหา

ยกไปตามเกล็ดคานา ออย่าแปรพักตรา
ไปตรงสุรินทราหู

(กรมศิลปากร, 2545ก)

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรง
นำเรื่องการตรวจดูนิมิตในตำราพิชัยสงครามมา
นำเสนอไว้ในบทละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน
ขุนแผนลักนางวันทอง โดยในฉบับเสภากล่าวถึงเนื้อหา
ในตอนนี้ว่า เมื่อขุนแผนคิดจะไปลักตัวนางวันทองคืน
จากขุนช้าง ก็ได้ปลุกเสกโหงพรายและออกเดินทางทันที
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2544) แตกต่างจากบทละคร
พระราชนิพนธ์ที่ทรงให้ขุนแผนเสกคาถาปลุกเหล่าโหง
พรายแล้วจึงตรวจดูนิมิตว่าขณะนี้เป็นเวลาที่เหมาะสม
แก่การออกเดินทางของตนหรือไม่ ดังตัวอย่าง

เคชะคาถามหานตร์

โหงพรายกุมารกล่นมากนั๊กหนา

เป็นยักษ์ยัดอืดอึงกันเข้ามา

ขุนแผนแหงนดูฟ้าฤกษ์บน

องศาห้องแควแจ่มจรัส

หมอกเมฆมิได้กั๊ด โยมหน

ตามเกล็ดคานาจรดล

หลักพื้นผิหลวงกาลไท

(กรมศิลปากร, 2545ข)

จากตัวอย่างข้างต้น พบว่าพระองค์ทรง
พรรณนาการตรวจดูนิมิตก่อนการออกเดินทางของ
ขุนแผนตรงตามที่ปรากฏในตำราพิชัยสงคราม คือ
เมื่อขุนแผนออกทางในเวลากลางคืน ก็ทรงให้ขุนแผน
ตรวจดูบรรยากาศโดยรอบ ด้วยการสังเกตลักษณะของ
ท้องฟ้า ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งการพินิจลักษณะของดวง
จันทร์และดวงดาว ทั้งยังมีการพิจารณาลักษณะของ
ก้อนเมฆร่วมด้วย เมื่อเห็นว่าตรงตามนิมิตอันเป็นมงคล
ที่เชื่อว่าจะทำให้ตนประสบผลสำเร็จแล้ว จึงค่อยออก
เดินทางด้วยการเคลื่อนขบวน โหงพรายตามเกล็ดคานา
แบบเดียวกับตำราพิชัยสงคราม

การแทรกเรื่องการตรวจดูนิมิตก่อนการออกเดินทาง
ในตอนนี้ ทำให้เนื้อเรื่องมีความสมจริงมากขึ้น
เนื่องจากก่อนการกระทำสิ่งสำคัญ คนไทยนิยมตรวจดู

ฤกษ์ยามที่เหมาะสม เพราะเชื่อว่าหากกระทำกิจการใดๆ
ในฤกษ์ยามที่ดี ก็จะช่วยให้ประสบความสำเร็จ
นอกจากนี้ การตรวจดูนิมิตยังช่วยเน้นให้ผู้ชมและผู้อ่าน
เห็นความพิถีพิถันในการเตรียมตัวของขุนแผน และเห็น
ความมั่นใจของขุนแผน ว่าตนจะสามารถลัดค้วนาง
วันทองคืนได้สำเร็จชัดเจนขึ้นกว่าในฉบับเสภาอีกด้วย

3.2.2 การพรรณนากระบวนการที่พัฒนาหลักพิชัย สงคราม

บทพรรณนากระบวนการที่หรือบททบทพเป็น
ชนบทที่ชาวไทยนิยมประพันธ์ขึ้น ในเนื้อหาที่มีการยกทัพ
ของตัวละคร เพื่อแสดงให้เห็นแสนยานุภาพของผู้เป็น
แม่ทัพและกำลังพลที่อยู่รวมในกองทัพนั้นๆ

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรง
พระราชนิพนธ์บทพรรณนากระบวนการที่ไว้ในบทละคร
เรื่องพระลอหรือลักษมณ์ ตอนปู่เจ้าสมิงพรายเกณฑ์กองทัพ
ภูตผีเข้าทำลายเมืองแมนสรวง อย่างไรก็ตาม
พบว่าพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์บทพรรณนา
ทบทพในตอนนี้ให้แตกต่างไปเนื้อหาเดิมในลิลิตพระลอ
อย่างชัดเจน กล่าวคือ ในลิลิตพระลอล่าวพรรณนา
กองทัพภูตผีของปู่เจ้าสมิงพราย โดยเน้นนำเสนอลักษณะ
อันแปลกประหลาดของภูตผีเหล่านั้นเป็นสำคัญ เช่น มี
หัวเป็นสัตว์ชนิดต่างๆ หรือสามารถแปลงกายได้ เป็นต้น
(กรมศิลปากร, 2529) แต่บทละครพระราชนิพนธ์เน้น
การพรรณนากระบวนการที่อย่างเป็นระเบียบและสมจริง
ดังตัวอย่าง

ถือธงตัวคือเอาผีภูต

ขี้อู้ออกหน้ากล้าใจหาย

ปีกขวาศีพม่ากับทวย

ปีกซ้ายญวนเขมรเกณฑ์เข้ากัน

กองหลวงเลือกล้วนกระบวนการลาว

ทั้งพุงดำพุงขาวแข็งขัน

กองหลังผีฝรั่งรามัญ

สมทบกันตามหมวดตรวจตรา

(กรมศิลปากร, 2545ข)

การพรรณนากระบวนการที่ของปู่เจ้าสมิงพราย
ข้างต้น มีลักษณะเดียวกับวิธีการจัดกระบวนการที่แบบ

ศรีเสนาในตำราพิชัยสงคราม ที่แบ่งกองทัพออกเป็น 3 ทပ်ใหญ่ ได้แก่ ทัพหน้า ทัพหลวง และทัพหลัง แต่ละทัพมีปีกซ้ายและปีกขวา (นิยะดา และคณะ, 2540)

นอกจากพระองค์จะทรงพรรณนากระบวนการ ทัพของปู่เจ้าสมิงพรายเป็นหมวดหมู่ตามวิธีการจัดทัพจริงในตำราพิชัยสงครามแล้ว ยังทรงเปลี่ยนลักษณะของกำลังพลภายในกองทัพให้ต่างไปจากเดิม คือ ทรงเปลี่ยนจากกองทัพที่มีรูปลักษณะแปลกประหลาดให้เป็นกองทัพที่เป็นกองกำลังทหารจากหลายเชื้อชาติ ทั้งพม่า ทวาย ฉวน เขมร ลาว พง ขาว ลาว พง ดำ ฝรั่งเศส และรามัญ ซึ่งสอดคล้องกับการจัดกระบวนการทัพจริงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่มีการใช้กำลังทหารจากหลายเชื้อชาติโดยแบ่งสังกัดออกเป็นกองตามเชื้อชาติ ดังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงบันทึกไว้ใน *ลิลิตเสด็จไปจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี* ว่า กองทัพที่ตามเสด็จในครั้งนั้นประกอบด้วยกองกำลังจากหลายเชื้อชาติ ทั้งกองมอญ กองลาว พง ขาว กองลาว พง ดำ กองรามัญ กองอาสาญี่ปุ่น และกองฝรั่งเศสเป็นต้นที่เป็นทหารรับจ้าง (กรมศิลปากร, 2545ข)

การพรรณนากระบวนการทัพตามวิธีการจัดทัพในตำราพิชัยสงคราม และการปรับเปลี่ยนลักษณะของกำลังพลให้สอดคล้องกับกำลังทหารที่ใช้จริงในเวลานั้น ทำให้บทพรรณนากระบวนการทัพในบทละครพระราชนิพนธ์มีความสมจริงและมีลักษณะเด่นกว่าบทพรรณนากระบวนการทัพของกวีอื่นๆ

3.3 การนำบรรยากาศภายในกองทัพมาสร้างสีสันแก่เนื้อเรื่อง

เมื่อครั้งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพเสด็จไปจัดทัพพม่าที่เมืองกาญจนบุรี ขณะเคลื่อนขบวนถึงตำบลบ้านลูกแก ทรงเห็นบึงน้ำใสสะอาดจึงโปรดให้หยุดพัก และทรงบันทึกบรรยายลักษณะหยุดพักขบวนทัพในครั้งนั้น ไว้ใน *ลิลิตเสด็จไปจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี* ว่าบรรดาข้าราชการและเหล่าทหารต่างผ่อนคลายความเหนื่อยล้าจากการเดินทางด้วยกิจกรรมที่หลากหลาย ทั้งการนอนหลับพักผ่อน การละเล่นบันเทิงใจ และการลงเล่นน้ำกันอย่างสนุกสนาน (กรม

ศิลปากร, 2545ข) สะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นจอมทัพที่ทรงเอาพระทัยใส่ในรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของนายทหารระดับล่าง

เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอก พระองค์ทรงนำบรรยากาศแห่งความสนุกสนานภายในกองทัพตอนนี้มานำเสนอไว้ในบทละครเรื่อง *ขุนช้างขุนแผน* ตอนนางวันทองหึงนางลาวทอง ในเนื้อหาที่ทรงพระราชนิพนธ์ต่อเติมจากเนื้อความเดิมในฉบับเสภา คือ หลังจากนางวันทองตัดสินใจตัดสัมพันธ์กับขุนแผนแล้ว ขุนแผนได้พานางลาวทองและไพร่พลเดินทางมายังกาญจนบุรี โดยมีการพรรณนาสภาพธรรมชาติระหว่างการเดินทางและการหยอกล้อกันระหว่างขุนแผนกับนางลาวทอง เมื่อเดินทางมาถึงบึงน้ำแห่งหนึ่ง ขุนแผนจึงสั่งให้หยุดพัก และมีการกล่าวถึงกิจกรรมที่ไพร่พลซึ่งร่วมขบวนเดินทางของขุนแผนได้ทำขณะหยุดพักว่า

*แล้วปลงช้างม้าทาบคอน
เหนื่อยมาบ้างนอนเดินไขว่
บ้างหาพื้นจะหุงข้าวสีไฟ
เก็บผักที่กิน ได้บ้างอาบน้ำ
สบายใจเด่นรำทำเพลง
โลงเลงชกต่อปะเตะปล้ำ
บ้างโจนลงในหนองคะนองคำ
เอาโคลนมอมกันระย้าเปื้อนเลอะ*

(กรมศิลปากร, 2545ข)

จากตัวอย่างข้างต้น พบว่ากิจกรรมที่ไพร่พลของขุนแผนทำขณะหยุดพักเดินทางมีหลากหลาย ทั้งการนอนหลับพักผ่อน การหุงหาอาหาร การละเล่นต่างๆ รวมถึงการลงเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน ซึ่งตรงกับบรรยากาศจริงขณะหยุดพักขบวนทัพที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ใน *ลิลิตเสด็จไปจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี*

การนำบรรยากาศขณะหยุดพักทัพมานำเสนอไว้ในเนื้อหาก่เกี่ยวกับการหยุดพักการเดินทางของตัวละครช่วยเพิ่มสีสันและความมีชีวิตชีวาแก่เนื้อหาที่ทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมขึ้นจากฉบับเสภาได้เป็นอย่างดี

3.4 การนำคู่สงครามมาใช้เป็นความเปรียบเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร

นอกจากสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกิดิพลเสพ จะทรงนำเรื่องราวเกี่ยวกับการสงครามมาทรงพระราช นิพนธ์ไว้ในบทละครแล้ว ยังทรงนำคู่สงครามมา กล่าวถึงในบทละครอีกด้วย ลักษณะดังกล่าวพบในบท ละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนแผนลักนางวันทอง โดยทรงนำชื่อของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์กบฏ เจ้าอนุวงศ์ ที่ทรงมีบทบาทในการเสด็จไปปราบปราม ด้วยพระองค์เอง มาใช้เป็นความเปรียบเพื่อนำเสนอ อารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร เช่น เมื่อขุนแผนมาลัก ตัวนางวันทองคืน พระองค์ทรงให้นางวันทองกล่าว เปรียบเทียบความสับสนยุ่งยากในชีวิตของคนที่เป็ นภรรยาของขุนแผน แต่ต้องมาตกเป็นภรรยาของขุน ช้างด้วยความจำยอม และกำลังจะถูกขุนแผนมาลักตัว กลับคืนไปว่าเหมือนกับชีวิตของเจ้าอนุวงศ์และชายคือนางคำปลั่ง ที่ต้องระหกระเหินไปตามที่ต่างๆ เพื่อ หลบหนีการจับกุมของทางการสยาม ความว่า

*แล้วจะเหมือนอายอนุอิกำปลั่ง
เที่ยวจ้องคร่องหันเทเซซังอยู่
พาไปพามาเนาเอ็นดู
ทำเล่นเช่นลักขู้ให้ได้อาย*

(กรมศิลปากร, 2545ข)

การนำชื่อและพฤติกรรมของคู่สงครามคน สำคัญอย่างเจ้าอนุวงศ์และชายา มากกล่าวถึงในเชิงความ เปรียบเพื่อนำเสนออารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ทำ ให้บทละครพระราชนิพนธ์สามารถสื่อความหมายได้ อย่างโดดเด่น แตกต่างไปจากการใช้ความเปรียบ แบบเดิม ทั้งยังทำให้ผู้อ่านและผู้ชมที่อยู่ร่วมยุคสมัย และรับรู้เหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ สามารถเข้าใจ ความรู้สึกสับสนวุ่นวายที่ระคนไปด้วยความหวั่นไหว และไม่แน่ใจในชะตาชีวิตของนางวันทองในตอนนี้ได้ เป็นอย่างดี

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระราช กรณียกจัดการสงครามกับการสร้างสรรค์บทละคร นอกพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกิดิ

พลเสพ พบว่าพระองค์ทรงนำพระราชกรณียกจัดการ สงครามมานำเสนอไว้ในบทละครพระราชนิพนธ์ อย่างหลากหลาย ทั้งการนำสถานที่จริงที่เคยเสด็จไปทำ สงครามมาใช้เป็นฉากของเรื่อง การนำความรู้ทางพิชัย สงครามมาสร้างความสมจริงแก่เรื่อง การนำบรรยากาศ ภายในกองทัพมาสร้างสีสันแก่เรื่อง และการนำคู่ สงครามมาใช้เป็นความเปรียบเพื่อนำเสนออารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร การนำพระราชกรณียกจัดการ สงครามมานำเสนอไว้ในบทละครนอกเป็นจึงกลวิธีทาง วรรณศิลป์สำคัญที่ทำให้บทละครพระราชนิพนธ์มี ลักษณะเด่นแตกต่างจากเนื้อหาดิมนิพนธ์ในวรรณคดีต้นฉบับ และบทละครนอกของกวีอื่นที่อยู่ร่วมยุคสมัย

การนำพระราชกรณียกจัดการสงครามมา นำเสนอไว้ในบทละครนอกพระราชนิพนธ์ ไม่เพียงทำให้ ประจักษ์ถึงพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระบรมราชเจ้า มหาศกิดิพลเสพที่ทรงร้อยเรียงพระราชกรณียกเข้าเป็น ส่วนหนึ่งของบทละครพระราชนิพนธ์ได้อย่างแยบคาย เท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็น “ตัวตน” ของพระองค์ที่ทรง เป็นจอมทัพผู้กล้าหาญและมีความรอบรู้ในสรรพศาสตร์ ทั้งยังเห็นถึงพระทัยอันละเอียดอ่อน จากการที่ทรงนำ เรื่องราวเกี่ยวกับสถานที่ บุคคล ตลอดจนบรรยากาศอันน่า ประทับใจที่ทรงพบเห็น มาถ่ายทอดในบทละครพระราช นิพนธ์ได้อย่างกลมกลืนกับเนื้อหาคือของเรื่องอีกด้วย

การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการยืนยันความสำคัญของการ ศึกษาประวัติและรายละเอียดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้แต่ง อันจะทำให้เข้าใจวิธีการสร้างสรรค์ลักษณะเด่นในผลงาน ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ “ตัวตน” ที่แท้จริงของ กวี

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “ลักษณะเด่นและความสำคัญของวรรณคดีการเสด็จ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกิดิพลเสพ” ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ หลัก และอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่กรุณาให้

คำแนะนำอันประโยชน์จวบทุกความนี้มีความถูกต้อง
สมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. จดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. พระ
นคร: โสภณพิพิธมณฑล; 2479.

กรมศิลปากร. ตำราพิไชยสงคราม ฉบับรัชกาลที่ 1.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร; 2545ก.

กรมศิลปากร. พระบรมราชินิพนธ์ เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กอง
ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม; 2545ข.

กรมศิลปากร. วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม 1. กรุงเทพฯ:
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์; 2529.

จิรพล เกตุจุมพล. การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์
ความรู้ของชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่ พ.ศ.2367-2468
(กรณีศึกษาการชำระพระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4) [วิทยานิพนธ์ปริญญา
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์].
กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย;
2539.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. อ่านลิลิตพระลอ ฉบับวิเคราะห์และ
ถอดความ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ธนาพล; 2553.

คำรณราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. ละครฟ้อนรำ.
กรุงเทพฯ: มติชน; 2546.

ศรี อมาตยกุล. ประวัติเมืองสำคัญ. พระนคร: แพร์พิทยา;
2513.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 เล่ม 2. กรุงเทพฯ:
ศรีปัญญา; 2555.

นิยะดา เหล่าสุนทร และคณะ. ภูมิปัญญาของคนไทย:
ศึกษาจากหลักฐานด้านวรรณคดี. กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย; 2540.

บงอร ปิยะพันธุ์. ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ:
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์;
2541.

บทละครเรื่องพระลอ นรลักษณ์. พระนคร: โสภณ
พิพิธมณฑล; 2464.

ประภัสสร บุญประเสริฐ. ขอบเขตพระราชอำนาจของกรม
พระราชวังบรรณสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์
[วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์]. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2514.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. บรรณธิการ. นิราศทัพเวียงจันทน์.
กรุงเทพฯ: มติชน; 2544.

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณการ; 2544.

อัญชลี ไมตรี. ลิลิตเสด็จขจัดทัพพม่าเมืองกาญจนบุรี:
ประวัติศาสตร์และสังคมสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น. [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ]. กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย; 2548.

เฮนรี เบอร์นี. เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1. แปลโดย
สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรม
และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร; 2514.